

УДК 94(477.7)

РУДЕНКО В.Т.,

Одеський державний економічний університет.

КОГУТ А.С.,

Первомайський інститут Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Руденко В.Т., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Одеського державного економічного університету. Коло наукових інтересів – *історія козацтва, розвиток радянських інституцій на Півдні УРСР, логіка та методологія історичної науки.*

Когут А.С., студентка Первомайського інституту Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Коло наукових інтересів – *наукознавство та історія науки на Півдні України.*

ДО ІСТОРІЇ МІЖНАРОДНИХ НАУКОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ ОДЕСЬКОГО ТОВАРИСТВА ІСТОРІЇ ТА СТАРОЖИТНОСТЕЙ: ІНОЗЕМНІ ДІЙСНІ ЧЛЕНИ ТА ЧЛЕНИ-КОРЕСПОНДЕНТИ

Стаття присвячена одному з аспектів міжнародних контактів Одеського товариства історії та старожитностей. Автори розглядають життя та діяльність кількох іноземних дійсних членів та членів-кореспондентів Товариства як контекст для інтерпретації причин їх участі у роботі Товариства.

The paper treats an aspect of international scientific communication of Odesa Society of History and Antiquities. Authors describe the biographies of several Society's members as a context for interpretation of their participation in the Society's work.

Одеське товариство історії і старожитностей за загальним визнанням вивело історичну науку Півдня Російської імперії на світовий рівень [4, 5, 10]. Роботи членів Товариства були високо оцінені ведучими професіоналами свого часу, істориками, археологами та архівістами з усієї Європи, як про це неодноразово писалося [9, 11]. Все ж таки, переходячи від оціночних суджень до опису реальних механізмів включення діяльності Товариства у європейський науковий контекст, ми змушені визнати їх малодослідженість. Як саме відбувалися міжнародні наукові контакти Товариства, яку вони мали мету і чим були корисними? Ці питання залишаються відкритими.

Наукове знання продукується невеликими за розміром науковими колективами. Саме вони проводять ту рутинну роботу з пошуку нового, яку Т. Кун назвав “нормальною наукою” [7, с. 226-229]. В той же час, наука, в цілому, є інтерсуб’єктивним знанням, носієм якого є загальносвітова наукова спільнота [13, с. 354-355]. Саме остання є остаточним суддею правильності чи

помилковості нової наукової концепції. Розвиток та прирощення науки відбувається шляхом обміну інформацією між цими первинними “атомарними” науковими групами та винесенням експертних суджень від імені спільноти всіх науковців даної спеціальності про придатність нововиниклих цеглинок до загальної будови. Тому наукові контакти складають своєрідну кровоносну систему “науки в цілому”. Без неї, у “баштах зі слонової кістки” первинні наукові колективи, не маючи зовнішніх оцінок своєї праці, скоріш за все, не змогли б продовжувати плідний науковий пошук.

Сучасне наукознавство відійшло від дихотомії гносеологічного та соціологічного образів науки. Акцент змістився від досліджень або зовнішніх факторів науки, або “руху понять і концепцій” до робіт, які звертають увагу на взаємодію “чистих ідей” та умов їх створення і функціонування. Зокрема, з’ясувалося, що наукові контакти не відбуваються через ідеальні провідники. Вони далекі від

абстрактного діалогу предків та нащадків. Насправді, як і за будь-яких контактів тут відбуваються втрати інформації, мають місце проблеми інтерпретації та розуміння. Політичні, лінгвістичні та соціальні бар'єри значно їх утруднюють, у граничному випадку – роблять неможливими. Міжнародні наукові контакти мають особливе значення в цьому контексті. Організація передачі інформації за них викликає максимальні інституційні та особисті труднощі. З іншого боку, саме такі взаємодії найбільш плідні, інформаційно багаті і можуть тягнути за собою структурні зрушення у галузі досліджень, перш за все, завдяки своїй незвичності та зовнішній позиції стосовно реципієнта.

Організаційні форми інституціалізованих міжнародних наукових контактів за Дж. Холтоном можуть бути представлені:

- 1) акордонними відрядженнями вчених із метою ознайомитися з результатами і методами новітніх досліджень, обладнанням та матеріалами. У випадку істориків найчастіше йдеться про відвідини архівів та музеїв;
- 2) участю у міжнародних конференціях та їх проведенням;
- 3) запрошенням іноземних дослідників;
- 4) закордонними публікаціями та обміном відбитками статей [12, с. 328-330].

У цей перелік, відомий наукознавець не включив деякі інші форми інституціалізованих контактів. Йдеться про спільні науково-дослідницькі проекти, міжнародні товариства, обмін колекціями та матеріалами для досліджень та деякі інші.

Ми звернімося тут до окремої форми міжнародних наукових контактів Товариства – прийняття у його ряди іноземних членів. Ця тема не одержала значної уваги вітчизняних та зарубіжних істориків. М. Варварцев відзначив розвинуті наукові зв'язки між ООІД та генуезькими істориками, зокрема у спільній праці з історії італійських колоній у Північному Причорномор'ї. Саме у цьому контексті він розглядає прийняття у члени Товариства М. Канале, Д. Беллоро та Б. Кваранта. Проте, цей аспект міжнародних контактів не знайшов свого виразу у низці новітніх синтетичних праць з проблеми італо-українських відносин у XIX столітті [1, 2, 3].

За довгий час історії Товариства у його складі було небагато іноземців. Переважна більшість учасників ООІД були підданими Російської імперії. Дослідники з-закордону залучалися до роботи Товариства переважно як члени-кореспонденти, хоча деякі з них стали і дійсними членами. Ця стаття має за мету висвітлити особливості цієї форми інституціалізації міжнародних наукових зв'язків на прикладі кількох членів Товариства-іноземців. Йдеться про Л.Н. Читтаделла (Феррара, Італія), Т. Бельграно, К. Десімоні, М.Дж. Канале, (всі троє – Генуя, Італія) та І. Ванкеля (Оломоуц, Австро-Угорщина).

Луїджі Наполеоне Читтаделла (1806-1877). Луїджі Наполеоне Читтаделла став членом-кореспондентом Товариства 7 жовтня 1871 року, в якості директору міського музею італійського міста Феррара [8, с. 4]. Справді, цей видатний історик та архівіст походив із невеликого та давнього міста Феррари.

Він народився у родині нотаріуса, навчався приватно, в ліцеї та школі езуїтів, закінчивши курс красномовного письменства та філософії у граматичному класі. Ще молодим Л.Н. Читтаделла виступав у відомій Феррарській академії з роботами щодо інтерпретації давньоримських літературних творів. Але тоді ці його зацікавлення не набули продовження, адже через

конфлікт із професором філософії він обрав математичний факультет, де вивчав цивільну інженерію, а не одну з гуманітарних спеціальностей [20]. Одержавши ступінь бакалавра з успіхом, талановитий молодий інженер не зміг продовжити навчання через грошову скруту та вступив в армію 1827 р. У своїй “Автобіографії” він пише, що “залишив навчання з тугою”. Через довгий період невлаштованості, нарешті, вченому вдалося знайти своє місце. В 1838 р. він почав працювати секретарем місцевого уряду і через місяць одружився [20].

За кілька років його таланти дозволили йому стати секретарем комісії охорони здоров'я та красномовного письменства. Він мав і значний обсяг роботи не пов'язаний із науковими пошуками, будучи відповідальним за протоколи міської ради та ведення міського архіву [20].

1862 р. спеціально для нього було створено місце науковця з бібліографії та вітчизняної історії, тоді ж Л.Н. Читтаделла було призначено хранителем давнього міського архіву. Лише тоді він зацікавився палеографією як практичною діяльністю та почав систематично збирати роботи феррарських художників, давні тексти та старожитності. На цьому пості феррарський дослідник зазнав наукового та урядового визнання та став членом понад 80 академій в Італії та за її межами. У власноруч ним складеному переліку ООІД займає перше місце [20, с. 34].

Не маючи спеціальної історичної освіти був аматором, але здатність до самоосвіти та широкий культурний кругозір зробили його надзвичайно продуктивним істориком краєзнавчого спрямування. Особливий стиль Л.Н. Читтаделла полягав у застосуванні своїх знань у будівництві та інженерії для виконання історико-архітектурних досліджень, які надовго стали еталонними. Зокрема його праця про Феррарський замок (Il castello di Ferrara) витримала низку перевидань, останнє з яких вийшло 1971 року і досі лишається науково актуальним [21].

Його обрання членом Товариства, може бути пояснена як перетином його наукових зацікавлень та робіт членів Товариства, які часто вдавалися до історико-архітектурних пошуків, так і його особистою зацікавленістю у набутті цього статусу – як знаку наукового визнання.

Мікеле Джузеппе Канале (народився в Генуї 10 жовтня 1806 р. Помер 4 червня 1890 р.). Цей італійський інтелектуал був другом дитинства молодого поета, палкого прихильника мадзінізму Гофредо Мамелі [24]. Останній, будучи помітною постаттю національного радикального руху, став автором тексту національного гімну Італійської Республіки [3, с. 48]. Обидва товариши брали участь у революційних рухах з молодих років. М.Дж. Канале був членом відомої організації “Молода Італія”, одного з перших проєктів Дж. Мадзіні. Він відіграв помітну роль у підготовці збройного виступу 1833 р. Після провалу цього повстання, коли самого Дж. Мадзіні було заочно засуджено до страти [6], молодий генуезець уникнув покарання за відсутності доказів, але, все таки, залишився під підозрою та був підданий поліційному нагляду [18]. Відтоді він присвятив себе літературі та науковій діяльності. Його літературній творчості притаманне намагання переосмислити ідеї Дж. Мадзіні. В одному із творів (новела “Паоло Данові”) він вивів у якості персонажів реальних людей близьких до Дж. Мадзіні та самого Мадзіні [26]. Проте, втративши контакти з революційним середовищем, все більше з віком К. Дж. Канале переходив до більш поміркованих, реформаторських поглядів.

У 1844 р. вийшла з друку його головна історична праця “Громадянська, комерційна та літературна історія генуезців від походження до 1897 р.”. У цій роботі він систематизував наявні відомості щодо історії Генуї та її колоній із патріотичної перспективи, вважав “зайву демократію” причиною занепаду генуезької республіки [26].

Старий карбонарій брав активну участь у місцевому політичному русі перед подіями 1848 р. Невдачі цих років остаточно переконали генуезького політичного діяча у безмістовності спроб покращити життя та об’єднати Італію шляхом збройних виступів. Після революції він цілком перейшов на монархічні, прокавурські, ультрапатріотичні позиції [19]. Під час Кримської війни ним написано трактат “Про Крим та його господарів, від походження до Паризького трактату”. У цій праці, відверто виконуючи політичне замовлення, К. Дж. Канале доводив споконвічність італійського населення в Україні та виправдовував участь італійських військ у кримській кампанії. До кінця життя був директором міської бібліотеки у Генуї. У цей час ним створено низку об’ємних оглядових праць компілятивного характеру з історії Генуї та генуезців.

Корнеліо Десімоні (народився в Гаві 15 вересня 1813 р. Помер 29 червня 1899 р.). Саме його називали “найвизначнішим лігурійським архівістом епохи”. Він розпочав працювати у міському архіві з 1860 року в досить зрілому віці. Перші його роботи були пов’язані з описом та організацією справ щодо Банку Сан-Джорджіо. Вже у 1863 році він вперше виклав план реорганізації архівної справи. Багатьом учням він запам’ятався саме як джерело постійних інновацій у архівній справі та археографії [17].

У кінці життя його заслуги почали широко визнаватися. 1884 року він став директором міського архіву, а шість років потому його було призначено наглядачем всіх лігурійських архівів. Саме він був президентом Лігурійського товариства вітчизняної історії, заснованого 1858 року. Ним було здійснено величезний обсяг археографічних публікацій як окремими виданнями, так і у численних номерах “Актив лігурійського товариства вітчизняної історії”. К. Десімоні, будучи видатним архівістом, здійснював і фундаментальні дослідження з історії середньовічних інституцій в Італії, зокрема ним написані широко відомі “Листи про марки Італії”.

Бельграно Луїджі Томмазо (народився в Генуї 2 лютого 1838 р. Помер 26 грудня 1895 р.). Ця непересічна особистість залишила помітний слід в історії італійської архівістики та археографії. Будучи секретарем Лігурійського товариства вітчизняної історії, дослідник координував його діяльність з розшуку старовинних документів та опрацювання актуальних тем історії регіону. Недосягнувши 21 року видав фундаментальні праці про життя та праці маркиза Джироламо Серра та “Не видані документи щодо двох христових походів святого Людовика IX короля Франції”. Саме він спрямовував роботу відомої Колумбійської комісії з приводу 400-річного ювілею відкриття Америки, яка не лише здійснила широкий пошук у архівах Генуї документів, які б проливали світло на життя та діяльність Х. Колумба, але й опублікувала надзвичайно цікаві масові матеріали про організації морського і торгового діла у Південній Європі в кінці XV-XVI століттях. Зокрема, саме Л.Т. Бельграно був редактором більшості праць Комісії. Цю роботу він поєднував із педагогічною

діяльністю у Генуезькому університеті та з роботою директором публічної бібліотеки Беріо [14].

Його головною сферою діяльності захищалися археографія, архівістика та палеографія. Питання останньої дискутувалися у “Лінгвістичному журналі”, створеному та редагованому лігурійським патріотом. Йому вдалося знайти та опублікувати серію важливих джерел з історії середньовіччя, зокрема Хроніку Каффарро та продовжувачів, “Регістр архієпископської курії в Генуї” та “Генуезьке міське законодавство” [16].

Однією з оригінальних праць є “Приватне життя генуезців”. Інша цікава робота – це “Колоніальна історія античної доби, середньовіччя та сучасності” [15]. Тут вчений вписує історію італійських колоній у загальну історію колонізації від фінікійців до захоплення французами Алжиру; окремі розділи присвячені історії генуезьких колоній у Причорномор’ї. Вписуючи діяння невомних генуезьких мореплавців у загальносвітовий контекст процесів колонізації та освоєння нових земель, він не лише здійснював патріотичний вчинок, лігурійському архівісту вдалося завдяки цьому провести порівняльний аналіз численних окремих епізодів міграцій та переміщень великих груп людей. Результатом стала багатофакторна концепція причин та механізмів колонізаційних процесів.

Членство К. Десімоні та Л.Т. Бельграно у Товаристві, скоріш за все, пояснювалося спільними науковими інтересами, адже дослідження історії генуезьких колоній у Причорномор’ї складала помітну частину наукових пошуків членів ООІД. Лігурійські архівісти могли запропонувати своїм східним колегам копії документів та матеріалів щодо історії цих колоній, які зберігалися у архівах метрополії.

Хайнріх (Індржих) Ванкель (народився в німецькій родині у місті Гаммельсберг (Hammelsberg) 1821 р. в Празі. Помер 1897 р. в Оломоуці).

Німець за походженням, він зжився з чеським середовищем особливо по переїзду до Бланско 1849 р., та навіть мав дружину-чешку, Елішку Шимову, яка редагувала для нього статті чеською мовою. В Бланско, де він працював лікарем, питливий розум дослідника почав цікавитись печерами, яких було багато довкола міста. Зокрема, спочатку спелеологічному, а потім і археологічному вивченню було піддано печери Слупські (Sloupsky), Кульну (Kulna), Пекарну (Pekarna), Випустку (Vypustek), Бичі скали (Buci Skala) [25]. Відвідавши Всесвітню виставку 1867 року в Парижі, де широко були представлені і знаряддя кам’яної доби, він розпочав цікавитись новітніми світовими (переважно французькими) теоріями та методами у галузі вивчення преісторії. Ця цікавість знайшла свій вираз у розлогому огляді цієї молоді дисципліни, що вийшов із під пера І. Ванкеля наступного року [23, с. 22].

1870 року чеський дослідник німецького походження припустив одночасність вимерлих тварин та людини. Слід нагадати, що серйозну цю неймовірну гіпотезу почали сприймати зовсім недавно – з появи роботи Г. Мортільє (1865 р.). І ось лише за кілька років, маловідомий лікар друкує подібні ідеї, вперше для широкої території Австро-Угорщини. На підтвердження І. Ванкель навів свої знахідки: черепи плейстоценових печерних ведмедів із загоєними ранами від мисливської зброї та уламок “наконечнику дротику” з радіоларіту, знайденого у плейстоценових шарах Слупських печер [27]. Зауважимо, що зараз ми можемо бути впевнені, що наведений шматок радіоларіту являє собою випадкову форму і ніяким чином не пов’язаний із мисливським озброєнням [25]. Тим не менш,

незважаючи на фактологічні помилки, ідеї Ї. Ванкеля були прогресивними та заклали підвалини чеського палеолітознавства, які і досі лишається одними із ведучих у Європі [25]. У 1880 році він знайшов надзвичайно багату палеолітичну стоянку біля с. Пшедомость, яка стала еталонною пам'яткою цього періоду на теренах східніше від Рейну. Роботи на ній тривають і донині, приносячи все нові і нові відкриття [22]. Після переїзду 1883 року до Оломоуцу, він продовжував досліджувати це місцезнаходження. Для цього він заснував, разом зі своїм зятем Ї. Хавелкою перше археологічне наукове товариство у Моравії “Властейнецькі сполек музейні” (Музейні власницьку спілку) [27].

Його прийняття у члени ООІД цілком зрозуміле, враховуючи його захоплення романтичним слов'янофільством. Дослідник з Оломоуцу цікавився культурою східніших слов'ян та здійснив кілька подорожей до Російської імперії, мав численні контакти та розлоге листування з колегами зі Сходу. В ході своїх польових робіт він неодноразово знаходив “беззаперечні докази” “виняткової давнини” слов'янських племен на Чеських та Моравських теренах [23, с. 23]. Таким чином, прийняття його до Товариства, скоріш за все, відбулося на засадах взаємної зацікавленості його та членів ООІД у вивченні початку слов'янства, а не у палеолітичних дослідження, які на той час лише

розпочиналися у Росії, в цілому, та мало були представлені в діяльності Товариства.

Таким чином, розглянуті біографії свідчать про те, що обрання іноземців членами Товариства було лише кінцевою формою співпраці у наукових пошуках, яка зазвичай розпочиналася задовго до цього акту. З боку іноземців, цілий ряд факторів приводив їх до членства у Товаристві: бажання одержати наукове визнання, перетин сфер дослідження, загальна політична симпатія до Російської імперії. З боку ж Товариства, зацікавленість у членах-іноземцях полягала, перш за все, у можливості наукового обміну: обміну методами, концепціями та найновішими публікаціями зі спільної проблематики. Крім того, важливе значення мала необхідність організувати розшуки історичних джерел у закордонних збірках та архівах. Ця діяльність вимагала відданості своїй справі, доброго фінансування та часто стикалася з інституційними перепонами. Обрання генуезьких архівістів членами Товариства давало змогу широко використовувати їх досвід для копіювання документів, які проливали б світло на ситуації у середньовічному Причорномор'ї.

Практика обрання членами Товариства іноземців мала систематичний характер і була необхідною для включення досліджень ООІД у загальноєвропейський контекст історичної науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацак К. Італійська еміграція в Україні наприкінці XVIII – у першій третині XIX: витоки, формування, діяльність / К. Бацак. – К.: Знання України, 2004. – 300 с.
2. Варварцев М. Італійці в культурному просторі України (кінець XVIII – 20-ті рр. XX ст.). Історико-біографічне дослідження (Словник) / М. Варварцев. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2000. – 324 с.
3. Варварцев, М. Джузеппе Мадзіні. Мадзінізм і Україна / М. Варварцев. – К.: Пульсари, 2005. – 304 с.
4. Григорьева Т.Ф. Становление и развитие краеведения в Южной Украине в конце XVIII – первой половине XIX в. / Т.Ф. Григорьева // Историческое краеведение в СССР. Вопросы теории и практики. Сборник научных статей. – К.: 1991.
5. Заремба С.З. Питання історії України другої половини XVIII ст. на сторінках збірника “Записки Одеського общества истории и древностей” / С.З. Заремба // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – 1976. – № 2. – С. 87-96.
6. Кирова К.Э. Заговорщики и народ / К.Э. Кирова. – Москва: Наука, 1990. – 159 с.
7. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – Москва: АСТ, 2002. – 608 с.
8. Отчет Одесского общества истории и древностей с 14-го ноября 1870 по 14-е ноября 1871 / Отчет. – Одесса: Гор. типография, 1872. – 32 с.
9. Першина З.В. Історія України в працях одеських дослідників / З.В. Першина // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 53-59.
10. Тункина И.В. Русская наука о классических древностях юга России / И.В. Тункина. – Москва: 2002.
11. Хмарський В.М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії та старожитностей / В.М. Хмарський. – Одеса: 2002.
12. Холтон Дж. Тематический анализ науки / Д. Холтон. – Москва: Прогресс, 1981. – 382 с.
13. Цехмистро И.З. Холистическая философия науки: Учебное пособие / И.З. Цехмистро. – Сумы: Университетская книга, 2002. – 364с.
14. Barrili A.G. Luigi Tommaso Belgrano / A.G. Barrili // Atti della Societa Ligure di Storia Patria. – 1896. – № XXVIII. – P. 201-207.
15. Belgrano L.T. Storia coloniale dell'epoca antica, medievale e moderna / L.T. Belgrano. – Firenze: G. Barbiera, 1916.
16. Beretta L. Luigi Tommaso Belgrano / L. Beretta // Archivio storico italiano. – 1896. – № XVII. – P. 214-217.
17. Bigoni G. Cornelio Desimoni / G. Bigoni // Archivio storico italiano. – 1899. – № 24. – P. 157-177.
18. Canale M.G. Il Viaggio da Genova all'Isola di Corsica di un proscritto politico nel giugno 1833 / M.G. Canale. – Modena: Mucchi editore, 1996. – 98 p.
19. Canale M.G. La mia vita e le mie opere letterarie e storiche fino a tutto il settembre del 1866 / M.G. Canale // Canale M.G. Il Viaggio da Genova all'Isola di Corsica di un proscritto politico nel giugno 1833 / Ed. M. Wanke. – Modena: Mucchi editore, 1996. – P. 85-97.
20. Cittadella L.N. Autobiografia / L.N. Cittadella. – Ferrara: Tipografia ferrariola, 1913. – 37 p.
21. Cittadella L.N. Il Castello di Ferrara / L.N. Cittadella. – Bologna: L'Archivio, 1971. – 112 p.

22. Klima B. Lovci mamutů z Předmostí / B. Klima. – Praha: Academia, 1990.
23. Oliva M. Civilizace Moravského paleolitu a mezolitu / M. Oliva. – Brno: Moravské zemské muzeum, 2005.
24. Passamonti E. Un amico della giovinezza di G. Mameli / E. Passamonti // Goffredo Mameli e i suoi tempi / Ed. – Venezia: 1927.
25. Svoboda J. Čas lovců. Dějiny paleolitu, zvláště na Moravě / J. Svoboda. – Brno: AU AV CR, 1999.
26. Wanke M. Nota bio-bibliografica / M. Wanke // Canale M.G. Il Viaggio da Genova all’Isola di Corsica di un proscritto politico nel giugno 1833 / Ed. M. Wanke. – Modena: Mucchi editore, 1996. – P. LI-LVI.
27. Wankel J. První stopy lidské na Moravě / J. Wankel // Časopis Vlast. muz. spolku olomouckého. – 1884. – № 1. – P. 2-100.